

РАДЯНСЬКІ ІСТОРИКИ І ЗАРУБІЖНІ УКРАЇНОЗНАВЦІ: НЕОБХІДНІСТЬ ДІАЛОГУ

Нині, коли історики почали відмовлятися від догматичного мислення, від сталінських схем історії СРСР, союзних республік та національних відносин у нашій країні, нового підходу потребує і вивчення зарубіжної історіографії цих питань. Раніше назви праць радянських дослідників, у яких аналізувалися концепції західних авторів, починалися словами "Критика фальсифікацій...", "Неспроможність..." або в кращому випадку - "Критичний аналіз" /виходить, що, наприклад, аналіз радянської історіографії тих чи інших проблем був уже некритичним?/. Слова "радянолог", "радянологія", "спеціаліст з історії СРСР" бралися у лапки, хоча якщо існує американістика, германістика, полоністика тощо, то чому не може існувати й така наука, як радянологія. Зрештою лапки з радянології зняли, і відбулося це ще до початку перебудови.

Важливим кроком вперед, на наш погляд, став "круглий стіл", проведений у редакції журналу "История СССР" /Див.: "История СССР", 1986, № 1/. Вважаємо, що корисно навести хоча б деякі з думок фахівців, що виступили на ньому.

Ю.І.Грицький /Інститут наукової Інформації із суспільних наук АН СРСР/: "Не можна кваліфікувати сам інтерес дослідників за рубежом до наших прорахунків і негативних явищ в останні десятиріччя як неодмінний прояв антикомунізму та антирадянзму/ а саме так оцінювали ми їхні позиції у той період/. Нині наша самокритика в багатьох відношеннях гостріша, ніж критика нашої дійсності за рубежом. Це найкращий доказ неправильності традиційного підходу до оцінки багатьох зарубіжних праць з історії у радянській пресі".

В.П.Булдаков /Інститут історії СРСР АН СРСР/: "Треба прямо визнати, що західна історіографія в свій час немовби відтворювала наші власні слабкості та вади. Наприклад, при прочитанні "Короткого курсу" іноземному спостерігачеві важко позбутися враження, що він має справу з "тоталітарним", "автократичним" суспільством. Рух історичної думки, як і все у нашому світі, взаємозв'язаний".

Ю.М.Афанасьєв /Московський державний історико-архівний інститут/: „Нині, коли ми робимо перші кроки згідно з принципами Делійської декларації,... відповідає цим принципам ставлення до іншого в сфері суспільствознавства – це аж ніяк не стирання гра-ней, не якийсь еkleктизм, не безпринципність, а єдино можлива в наш час культура наукового спілкування. Це один із способів збереження цілісності світу, його єдності, яка постає з відмінностей”.

І нарешті А.М.Сахаров /зав.сектором зарубіжної історіографії історії СРСР Інституту історії СРСР АН СРСР/: „Хотілося б підтримати висловлену Ю.М.Афанасьєвим думку про необхідність розглядати наше ставлення до немарксистської історіографії із загальнокультурної точки зору як проблему ставлення до іншого, до інакомислячого”.

Настав час зняти лапки й із західного українознавства, відмовитися від огульного засудження того, що зроблено західними вченими, від навішування ярликів або навіть вживання лайливих управлів на їхню адресу. Це стосується і тих дослідників, які вивчають радянський період історії України. Ставленню до їхніх праць і присвячена дана стаття.

Як раніше велася полеміка з нашого боку? Критикуючи західних дослідників, радянські автори часто самі спрощували їхні тези, обходячи наявні деформації соціалізму, підганяючи науку під політичні завдання. «Литературная газета», «Новий мир» та деякі інші видання, готуючи перебудову, писали про кричущі недоліки в радянському суспільстві часів застою. Однак, до літератури, присвяченої аналізу західної історіографії радянського суспільства, це не потрапляло.

В історії УРСР ще зі сталінській часів утворився цілий ряд заборонених тем. Замовчувалася така трагедія, як голод 1933 р. Офіційний підхід, який домінував у радянській історіографії, спричинився до того, що наші історики почали обходити й ті проблеми, які обговорювалися в радянській науці не тільки у 20-х роках, або під час „відлиги” кінця 50-х років, а й навіть під час апогею культу особи наприкінці 40-х – на початку 50-х управ. Це стосується, наприклад, питання про нестачу місцевих кадрів серед управлін

ського апарату у західних областей УРСР. Про нього говорилося у пресі першого повоєнного десятиріччя та й потім у працях, виданих під час "відлиги", але згадка про ці питання зникла з праць істориків у 70-х - 80-х роках. У застійні часи з багатьох видань зникли також згадки про безпідставний розпуск Компартії Західної України у 1938 р., репресії проти її членів. Або візьмемо, наприклад, мовну ситуацію на Україні. Про складності у цій сфері в нашій історичній літературі, у тому числі в працях, присвячених аналізу зарубіжної історіографії радянського суспільства, просто не писалося.

Воо це, безумовно, суперечило ленінським принципам полеміки. В.І.Ленін писав, що "критика повинна полягати в тому, щоб порівняти й зіставити даний факт не з ідеєю, а з іншим фактом; для неї важливо тільки, щоб обидва факти були по змозі точно досліджені і щоб вони являли собою, один у відношенні до другого, різні моменти розвитку, причому особливо необхідно, щоб з такою ж точністю був досліджений весь ряд певних станів, послідовність їх і зв'язок між різними ступенями розвитку" /ПЗТ, т.І, с. 155-156/. У 1921 р. Ленін підкреслював: "Нам потрібна повна і правдива інформація. А правда не повинна залежати від того, кому вона має служити" /ПЗТ, т.54, 0.446/.

Необхідно сказати і про проблеми джерельної бази радянських істориків. У спецфондах із сталінських часів були заховані радянські видання 20-30-х років, у тому числі й праці видатних партійних і державних діячів, таких, наприклад, як М.О.Скрипник. Не включалися до збірок документів Компартії України рішення, присвячені проведенню політики українізації. У вкрай незадовільному стані перебуває й статистика. Порівняймо матеріали переписів населення 1959 р. і 1979 р. з багатющими матеріалами перепису 1926 р. Зникли дані про національний склад робітничого класу та інтелігенції. /Цікаво, що у статистичному збірнику "Труд и профсоюзы на Украине" /Х., 1928/ наводилися дані навіть по різних профспілках про чисельність їх членів, котрі пишуть, розмовляють, розуміють українську та російську мови/.

Отже, не діалектичний метод, а те, що через "вищі" політичні міркування його не застосовували в процесі аналізу ряду сфер суспільного життя, тривале мовчання радянських авторів з приво-

ду багатьох гострих питань, призвали до того, що чимало проблем історії УРСР, вивчення яких радянські історики тільки розпочали, спочатку ставилися у зарубіжному українознавстві. Значною мірою це пов'язано з тим, що серед функцій українознавчих досліджень на Заході є розробка рекомендацій для політиків, ділових кіл, що послаблює вплив пропагандистських штампів при аналізі радянської дійсності. Тому нам треба враховувати різницю між тими на Заході, хто займається науковою діяльністю /хоча й там, як і у нас, є соціальне замовлення/ і тими, хто працює безпосередньо на пропаганду.

Наведемо ряд випадків, коли радянські вчені не застосовували марксистську методологію для аналізу історичних подій, внаслідок чого радянологія, в тому числі українознавство, випередили нас у постановці і розробці багатьох важливих питань. Це стосується, наприклад, висвітлення політики українізації, яке західні українознавчі проводять на основі радянських джерел 20-30-х років, згубного впливу сталінізму на міжнаціональні відносини, причин та наслідків голоду 1933 р., сучасної мовної ситуації на Україні; постановки питання про можливість збільшення капіталовкладень у легку промисловість і сільське господарство після війни, про проблеми, які виникали і виникають у міжреспубліканському обміні, розподілі капіталовкладень, співвідношенні темпів розвитку союзних республік. Зарубіжні українознавчі обговорюють і таку проблему, як зниження частки УРСР у загальносоюзному промисловому виробництві. Мабуть, це стало однією з причин того, що дані про частку союзних республік у промисловому виробництві СРСР зникли з радянської статистики, що лише ускладнює вивчення даної проблеми.

Але й нині, коли починаєш вивчати західну історіографію проблеми, інколи ловиш себе на тому, що підсвідомо спрацьовують старі установки: насамперед шукаєш недоліки чи вразливе місце, яке можна було б "критикнути". А це веде до зручного для критики спрощення концепцій західних авторів. Такого підходу, безумовно, треба по збавлятися. Цікавити мають насамперед нові для радянської науки факти і положення. Це і буде поштовхом до суперечки, в якій, як відомо, народжується істина. Необхідне наукове зіставлення точок зору, незалежно від того підтримує той чи інший західний вчений

наші дії у зовнішній та внутрішній політиці.

Про достоїнства західних публікацій у галузі українознавства нами стисло оказано. Тепер, так само стисло, про недоліки. Деякі з них викликані, на наш погляд, однобічністю концептуальної схеми, прийнятої тим чи іншим західним дослідником. Візьмемо, наприклад, книгу американського вченого Я.Білінського "Друга радянська республіка", видану в 1964 р., але яка, на нашу думку, й донині лишається у західній історіографії найвагомішою працею з історії України перших двох повоєнних десятиліть. У ній, зокрема, йдеться про допомогу, подану Україні і Білорусії у перші роки після війни по лінії ЮНРРА /Адміністрація допомоги і відбудови Об'єднаних Надій/. Однак на п'ятистах сторінках цієї монографії практично не згадується про допомогу інших союзних республік у відбудові економіки УРСР.

Важливо зазначити, що на тенденції розвитку зарубіжного українознавства значний вплив опрацюють міжнародна обстановка, події у нашій країні. Так, в ньому помітна тенденція до відходу від конфронтаційних стереотипів, застарілих догм. Вона проявилася ще у 60-70-х роках, коли почалося "наведення мостів", розрядка з СРСР. Наприкінці 70-х - у першій половині 80-х років, коли наростали кризові явища в радянському суспільстві, а на Заході спостерігалася "консервативна хвиля", коли знову загострилося міжнародне становище, залунали заклики до "хрестового походу" проти СРСР, ця тенденція послабла. Однак завдяки перебудові в СРСР, пом'якшенню міжнародної напруженості в результаті реалізму, виявленого як Сходом, так і Заходом, вона знову посилилася. І це зрозуміло, оскільки упереджений підхід до СРСР значною мірою пов'язаний з атмосферою "холодної війни", і з реаліями нашої адміністративної системи.

Зарубіжні українознавчі не обходять позитивних змін у соціально-економічній структурі української нації. Так, відомий канадський вчений Б.Кравченко підкреслює, що внаслідок розвитку промисловості та пов'язаних з цим процесами міграції із села до міста зросла частка українців у складі робітничого класу України, вони стали переважати і в складі його найбільш кваліфікованої частини. Я.Білінський у збірнику 1978 р. видання відзначає, що в результаті соціальних змін українці "вже не є квазіетнографічною масою, якою вони були два чи три покоління тому". Крім того, у своїй кни-

зі він зазначає, що оскільки діяльність ОУН у Західній Україні "частково опиралася на соціально-економічне незадоволення перенаселеного села, індустріалізація наносила удар по одному а коренів руху". А ось, наприклад, як трактував Я.Білінський участь частини уніатського духовенства у Львівському соборі 1946 р. Він пише про "амбіції Г.Костельника, його острах перед НКВС" і водночас зазначає, що причини могли бути і більш глибокими, оскільки керівники уніатської церкви були "відданими й щирими католиками, котрі насамперед хотіли відстоювати інтереси вселенської католицької церкви", а "Ватікан не завжди розглядав уніатську церкву як рівноправну з римсько-католицькою"¹.

Отже, зображення подій з історії УРСР зарубіжним українознавцем можна умовно поділити на три групи: коли воно в тих чи інших аспектах, збігається в радянською історіографію; коли зарубіжні українознавці порушували питання, які не висвітлювалися радянськими дослідниками; коли західні автора недостатньо враховують ті чи інші події, тенденції, а в концептуальному плані розглядають адміністративно-командну систему, її негативний вплив на міжнародні відносини як суть соціалізму. Все це треба враховувати і аналізувати праці зарубіжних українознавців всебічно. Для цього нам насамперед необхідно по-новому підійти до своєї історії, її "білих плям", відкрити статистичні дані та архіви, особливо відомчі /в свою чергу великий інтерес для радянських дослідників являють собою джерела з історії України, що зберігаються на Заході/.

І. Протягом останніх двох років у радянській пресі з'явилися нові підходи до проблеми легалізації Української католицької церкви. Вперше це зроблено в журналі "Век XX и мир" /1988, № 22/. Нині в світі діє декілька уніатських церков, - що підпорядковані Ватікану: греко-католики, вірмено-католики, халдо-католика, копти-католики, мароніти. Греко-католики, що відкололися від різних православних церков, живуть у багатьох країнах світу, в тому числі соціалістичних. /Угорщина/. Серед вірмен в СРСР в й вірмено-католики /Пучков И.И. Современная география религий.- М., 1975,- С ,61, 102, 164/.

Поступово розширюються зв'язки із зарубіжними українознавцями. Активні кроки в цьому напрямі роблять наші письменники й літературознавці. Говорячи про літературознавчі дослідження, що ведуться українознавцями на Заході, заступник директора Інституту літератури АН УРСР М.Г. Жулинський зазначав: "Треба знати, що вони пишуть і видають, своєчасно оцінювати, краще - популяризувати, вступати в наукову полеміку. Тільки не мовчати, не замовчувати. Багатьох закордонних літературознавців слід сьогодні нам "легалізувати" з тим, щоб, не поступаючись у питаннях методологічних, виявити, що ж нового внесли вони в дослідження нашої літератури. Цей погляд "зі сторони", хай іноді й дискусійний, нам не завадить"/"Літературна Україна", 1988, № 51/. Такий підхід, на наш погляд, необхідно застосувати і до досліджень істориків, економістів та філософів, які працюють в українознавчих центрах Заходу.

31 травня - 1 червня 1989р. в Неаполі відбулися Установчі збори Міжнародної асоціації україністів, постійним місцем перебування якої визначено Київ. Вирішено провести I Міжнародний конгрес україністів у Києві не пізніше осені 1990 р. З радянського боку, крім представників Інституту літератури АН УРСР, Інституту мовознавства АН УРСР та Спілки письменників України, у зборах узяли участь також історик Я.Ісаєвич /Інститут суспільних наук АН УРСР/ та директор Інституту археології АН УРСР П.Толочко.

Розширюються контакти з істориками-українознавцями із Сполучених Штатів Америки та Канади. В "Українському історичному журналі." /1989, № 5/ надруковано статтю американської дослідниці П.Кеннеді Грімстед "Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель /1569-1673 рр./. В препринті № 5 Інституту історії АН УРСР "Політичні та соціальні ідеї на Україні у 1550-1648 рр." вміщено доповідь на цю тему канадського дослідника С.Величенка, з якою він виступив в Інституті історії АН УРСР.

Із спецфонду до відкритого фонду бібліотек перейшла більшість книжок західних істориків-українознавців, виданих до 1985 р. іноземними мовами, так само як і величезний масив немарксистської літератури,

включаючи політичну, праці багатьох політиків Заходу /також до 1985 р. включно, а більшість західних газет та журналів - і після 1985 р., хоча трапляються випадки, коли окремі номери з них, які вийшли після квітня 1988 р., опиняються у спецфонді^{*}. Таким чином, вони стали доступні для читачів, які знають іноземні мови. Разом з припиненням глушіння радіоголосів це, на наш погляд, досить-таки значний крок порівняно з попереднім станом справ у сфері обміну інформацією. Зараз бажаючи із знанням іноземних мов зможуть самі, без посередників ознайомитися з поглядами цих авторів.

На нашу думку, під впливом процесів, що відбуваються у внутрішній та зовнішній політиці СРСР, позитивних компромісів між Сходом і Заходом, поступової відмови нашої історичної науки від сталінсько-брежнєвських догм у зарубіжному українознавстві також долатимуться стереотипи і штампи, зміцнюватиметься неупереджений підхід до висвітлення історії України. Це треба враховувати й розширювати контакти із зарубіжними українознавцями, неупереджено аналізувати їхні праці, використовуючи все позитивне, що зроблено ними. Нове мислення вимагає діалогу і в цій сфері. Це буде корисним як для нас, так і для української діаспори. Це буде корисним і для діалогу між СРСР та країнами Заходу.

^{*} Ось лише деякі з праць істориків-українознавців, які зберігаються нині у відкритому фонді Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: Berys J. *The Sovietization of Ukraine 1917-1923*. -Edmonton, 1980; Mace J. *Communion and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1913--1933*. -Cambridge /Mass./, 1983; *Poland and the Ukraine. Past and Present* /Ed. by Potichnyj P. - Edmonton; Toronto, 1980; *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution* /Ed. by Hunczak T. - New Brunswick /N.J./, 1971 *The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution* /Ed. by Hunczak T. - Cambridge /Mass./, 1977 та багато інших.